

Шляхі фарміравання нацыянальна свядомай асобы

Арганізацыйна-педагагічная мадэль патрыятычнага выхавання на ўроках і ў пазаўрочнай дзейнасці

Ю. У. Каласоўскі,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай катэгорыі гімназіі № 1 г. Магілёва

Як вядома, асноўная мэта моўнай адукацыі на сённяшнім этапе развіцця школы заключаецца ў тым, каб мова стала не столькі прадметам навучання, колькі дзейным сродкам фарміравання асобы, які б дапамагаў вучням зразумець навакольны свет і прынцыпы ўзаемаадносін людзей у ім. На жаль, часта працэс навучання беларускай мове зводзіцца да трансляцыі лінгвістычных ведаў і граматычных схем, арфаграфічных і пунктуацыйных правілаў, а развіццё маўленчай дзейнасці ўспрымаецца як асобны від працы. Адсюль вынікае супярэчнасць паміж сучаснымі патрабаваннямі грамадства да выхавання асобы як носьбіта нацыянальна-культурных каштоўнасцей праз выкарыстанне актыўных форм і метадаў выхавання ва ўрочнай і пазакласнай дзейнасці і адсутнасць комплекснага падыходу да выхавання патрыятызму і нацыянальна свядомай высокакультурнай асобы на ўроках і ў пазаўрочнай дзейнасці. З мэтай вырашэння згаданай праблемы намі распрацавана сістэма патрыятычнага выхавання школьнікаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры ў пазаўрочнай дзейнасці.

Яна ўключае:

- ▣ выкарыстанне на ўроках беларускай мовы і літаратуры краязнаўчага матэрыялу, рэалізацыя прыёму «Падарожжа ў прасторы і часе»;

- навучанне школьнікаў у рамках урока і факультатыва напісанню творчых работ: стварэнне казкі, складанне радаводнага дрэва, падрыхтоўка водгука на літаратурны твор, вершаскладанне;
- наведванне з вучнямі музеяў і гістарычна памятных месцаў Беларусі з мэтай абуджэння цікавасці да гістарычнай спадчыны беларускага народа, гонару за свой край;
- 4) далучэнне вучняў да ўдзелу ў напісанні даследчых і конкурсных работ з выкарыстаннем краязнаўчых матэрыялаў;
- 5) далучэнне вучняў да ўдзелу ў выданні гімназічнай газеты «Статус-КВО» (напісанне артыкулаў, водгукаў, замалёвак).

Краязнаўчы матэрыял на ўроках беларускай мовы і літаратуры як дзеясны сродак патрыятычнага выхавання

Імкнучыся павысіць узровень пісьменнасці дзяцей, развіваць у іх навыкі выразнага чытання, знаёміць з тэорыяй літаратуры, дапамагаючы спасцігаць змест і праблематыку твораў, неабходна абапірацца на краязнаўчы матэрыял, на сувязь беларускай мовы і літаратуры з геаграфіяй і гісторыяй нашай краіны.

«Падарожжа ў прасторы і часе» – прыём, які заключаецца ў выкарыстанні на ўроках беларускай мовы гісторыка-геаграфічных звестак, што дазваляюць не проста зацікавіць дзяцей унікальнымі фактамі, але і стварыць для іх спрыяльную развіццёвую прастору – абудзіць цікавасць да творчасці, навучыць адчуваць прыгажосць роднага слова. Такім чынам паспяхова вырашаецца асноўная задача настаўніка-славесніка – развіццё асобы дзіцяці праз слова і творчасць.

Так, пры вывучэнні тэмы **«Знакі прыпынку пры аднародных членах сказа»** вучням прапаноўваецца скласці 5 сказаў, якія б адпавядалі прыведзеным схемам: о, о, о; о і о, о і о; і о, і о, і о; ●: о, о, о; о, о, о - ●. Прапаноўваю дзецям у кожным сказе ў якасці аднародных членаў выкарыстаць назвы гарадоў адной вобласці. Гэта спрыяе пашырэнню кругагляда вучняў, абуджэнню ў іх цікавасці да роднага краю.

Пры вывучэнні тэмы *«Агульныя і ўласныя назоўнікі»* дзеці атрымліваюць заданне суаднесці назвы гарадоў і рэк Магілёўшчыны (*Бабруйск, Быхаў, Крычаў, Горкі, Мсціслаў*; – *Віхра, Сож, Дняпро, Бярэзіна, Проня*), а потым скласці адпаведныя сказы.

Пры тлумачэнні тэмы *«Прапаніс вялікай і малой літары»* прапаноўваю дзецям запісаць, напрыклад, назвы запаведнікаў і нацыянальных паркаў Беларусі: *Белавежская пушча, Бярэзінскі біясферны запаведнік, Налібоцкая пушча, Палескі радыяцыйна-экалагічны запаведнік* і інш. Пры гэтым абавязкова выкарыстоўваю карту, каб дзеці не толькі ведалі назвы мясцін, але і запамнілі іх месцазнаходжанне.

На ўроках беларускай літаратуры эфектыўнымі лічу такія прыёмы, як завочнае падарожжа па мясцінах, звязаных з жыццём і творчасцю пісьменніка, як паглыбленне ў гістарычны кантэкст пэўнага мастацкага твора. Так, пры вывучэнні драмы *Янкi Купалы «Раскіданае гняздо»* абавязкова засяроджваю ўвагу класа на яе гістарычным кантэксте. З гэтай мэтай прапаноўваю суаднесці гістарычныя падзеі з часам, калі яны адбываліся:

Гады: 1906, 1914, 1917, 1918, 1921.

Падзеі:

- а) Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі ў Расійскай імперыі;*
- б) абвешчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі, Брэсцкі мір;*
- в) заснаванне газеты «Наша ніва»;*
- г) пачатак I Сусветнай вайны;*
- д) падпісанне Рыжскай мірнай дамовы, паводле якой Заходняя Беларусь адышла да Польшчы.*

Такім чынам, краязнаўчая праца на ўроках беларускай мовы і літаратуры спрыяе павышэнню матывацыі школьнікаў да вывучэння гэтага прадмета і абуджэнню цікавасці да сваёй Радзімы, патрыятычнаму выхаванню.

Комплексная экскурсія як сродак выхавання вучняў на духоўнай спадчыне і агульначалавечых каштоўнасцях

Як настаўнік беларускай мовы і літаратуры, я імкнуся скіраваць сваіх вучняў да самапазнання, дапамагчы ім атрымаць ґрунтоўныя веды аб мясцовасці, дзе яны жывуць, вызначыць адметнасць і самабытнасць культурнага асяроддзя, што іх акружае, выхаваць адказнасць за захаванне гістарычнай спадчыны.

«Выхаваўчыя ідэі кожнага народа, – лічыў К. Д. Ушынскі, – прасякнуты нацыянальнасцю больш, чым што іншае, прасякнуты ў такой ступені, што немагчыма і падумаць перанесці іх на іншую глебу» [5, с. 33]. Такого ж меркавання прытрымліваецца аўтар В. П. Шаўчэнка: «Мэта адукацыі – культурныя каштоўнасці, да якіх павінен будзе далучыцца чалавек. А гэтыя каштоўнасці маюць найперш нацыянальны характар. Шлях да сусветнай культуры магчымы толькі праз культуру нацыянальную» [6, с. 5].

У сваёй педагагічнай дзейнасці ў якасці дзейснага сродку выхавання асобы з гуманістычным светапоглядам, з развітым пачуццём нацыянальнай годнасці шырока выкарыстоўваю экскурсіі. Гэта комплексныя падарожжы, падчас якіх ўдзельнікі знаёмяцца з літаратурным жыццём краю, помнікамі дойлідства і прыроды.

Экскурсіі прадугледжваюць:

1) наведванне мясцін, звязаных з жыццём і творчасцю беларускіх пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў, а таксама сустрэчы з сучаснымі пісьменнікамі, паэтамі, мастакамі, краязнаўцамі;

2) наведванне краязнаўчых (мастацкіх, этнаграфічных) музеяў, у якіх дзеці непасрэдна судакранаюцца з матэрыяльнымі прадметамі – праўдзівымі сведкамі культурнай спадчыны народа, яго духоўнага багацця;

3) наведванне аб'ектаў гісторыка-культурнай спадчыны: храмаў, замкаў і палацаў, сядзібаў;

4) наведванне помнікаў прыроды;

5) наведванне месцаў адпачынку (аквапаркі, басейны, паркі).

Пры падрыхтоўцы экскурсіі абавязкова далучаю вучняў да распрацоўкі маршрута, да стварэння тэматычных буклетаў для кожнага ўдзельніка паездкі,

да напісання рефератаў пра тую ці іншую мясціну альбо помнік. Падчас паездкі вучням дэманструецца спецыяльна падабраны фільм кразнаўчай ці іншай накіраванасці, тэматычна звязанай з экскурсіяй.

Лічу мэтазгодным не абмяжоўвацца толькі экскурсіямі па Беларусі: на працягу апошніх гадоў мы з вучнямі пабывалі ў Санкт-Пецярбурзе, Кіеве, Львове, Кракаве, Вільне, Клайпедзе, Каўнасе. Каб такія вандроўкі былі эфектыўнымі ў плане патрыятычнага выхавання, абавязкова наведваем мясціны, звязаныя з жыццём і дзейнасцю нашых землякоў – У. Караткевіча, Янкі Купалы, Ф. Скарыны, Ф. Багушэвіча і інш. Лагічную завершанасць гэтай дзейнасці надае выкананне вучнямі разнастайных творчых заданняў, звязаных з развіццём маўлення: напісанне творчых прац у форме замалёўкі, нарыса, верша, артыкула ў газету.

Прадуманая арганізацыя экскурсій дазваляе прыкметна пашырыць кругагляд вучняў, пазнаёміць іх з багаццем гісторыка-культурнай спадчыны нашай краіны, помнікамі прыроды, месцамі, звязанымі з жыццём і дзейнасцю выдатных асоб, прыкметна спрыяе згуртаванню класнага калектыву.

Медыяадукацыя як сродак выхавання камунікатыўнай асобы

Паколькі сучасныя праграмы па беларускай мове ў вялікай ступені скіраваны на фарміраванне камунікатыўнай асобы, то на ўроках павінна адбывацца развіццё маўленчых здольнасцей вучняў. Аднак задача настаўніка – «не толькі даць веды па пэўнай тэме, навучыць школьніка будаваць пісьмовыя ці вусныя тэксты, але і фарміраваць уменні якасна ўспрымаць і апрацоўваць інфармацыю, будаваць выказванне ў залежнасці ад мэты, умоў зносін» [4, с. 31]. Менавіта таму на ўроках беларускай мовы і ў пазакласнай рабоце (напрыклад, кіруючы стварэннем гімназічнай газеты «Статус-КВО»), выкарыстоўваю шэраг *камунікатыўна-арыентаваных практыкаванняў*.

1. *Прафесія – рэпарцёр*. Даведайцеся, які будынак нашага горада з'яўляецца самым старым. Збярыце інфармацыю пра яго, правядзіце з гэтай мэтай апытанне сярод жыхароў горада. Напішыце рэпартаж.

2. **Знаўцы гісторыі.** Складзіце тэкст-апісанне турыстычнага маршруту «Славутыя мясціны Магілёва».

3. **Тэлевядучы.** Уявіце, што вы з'яўляецеся ўдзельнікам конкурсу тэлевядучых, якім будзе даручана весці рубрыку «Навіны спорту». Складзіце тэкст мяркуемага выступлення, уключыце ў яго выказванні вядомых спартсменаў.

4. **Правілы добрага тону.** Падзяліцеся інфармацыяй, як варта прымаць падарункі і які падарунак вам асабліва запомніўся.

5. **Юны карэспандэнт.** Уявіце сябе карэспандэнтам газеты. Задайце аднакласнікам пытанні: «Пра што мараць хлопчыкі і дзяўчынкі?», «Якая прафесія вас найбольш прываблівае?» і інш. Падрыхтуйце інтэрв'ю на тэму «Мая будучая прафесія».

Асноўная камунікатыўная адзінка – тэкст, паколькі менавіта праз яго чалавек выяўляе сябе як асобу. Тэксты служаць узорам і стымулам пабудовы самастойнага выказвання, дэманструюць функцыянаванне моўных адзінак усіх узроўняў. Таму пры рабоце з тэкстам на ўроках беларускай мовы прапаноўваю вучням наступныя заданні:

- прыдумаць загаловкі да тэксту, каб адзін адпавядаў тэме, а другі – ідэі;
- прачытаць тэкст і змяніць яго заключную частку;
- размясціць абзацы так, каб атрымаўся звязаны тэкст;
- даказаць, што першы тэкст – апісанне, а другі – разважанне;
- скласці тэксты розных тыпаў на прапанаваную тэму;
- прачытаць тэкст і скласці пытанні да яго;
- падрыхтавацца да падрабязнага (сціслага) пераказу тэксту;
- падзяліць тэкст на сказы і лагічныя часткі;
- увесці ў тэкст новыя сказы.

Вельмі важным уяўляецца ўдзел вучняў у стварэнні школьнай газеты: выбар тэмы артыкула, замалёўкі, рэпартажа ці інтэрв'ю, праца над стварэннем тэксту, унясенне ў яго карэктарскіх правак. Такая дзейнасць спрыяе не толькі выхаванню камунікатыўнай асобы, але і павышэнню ўзроўню

медыякампетэнцыі вучняў, развівае здольнасць «кампетэнтна аналізаваць, умела ацэньваць і выкарыстоўваць друкаваныя формы камунікацыі, радыё- і тэлепраграмы, а таксама інтэрнэт» [3, с. 11].

Думаю, пэўнае сведчанне эфектыўнасці практыкуемай мной арганізацыйна-педагагічнай мадэлі патрыятычнага выхавання – перамогі маіх вучняў ў гарадскіх і абласных алімпіядах па беларускай мове (26 дыпламаў на працягу 2007–2015 гг.); у гарадскіх і абласных конкурсах даследчых работ (работы «Маўленчыя сродкі выражэння камічнага ў рамане А. Мрыя «Запіскі Самсона Самасуя», «Маўленчыя сродкі выражэння камічнага ў п’есе В. Дуніна-Марцінкевіча «Пінская шляхта»); у творчым конкурсе «Залатое пяро Белай Русі» (работы «Мова – жыватворны сімвал Бацькаўшчыны» Аліны Алданавай і «Блакітная крыніца» Кацярыны Пагірскай); у юнацкіх конкурсах (дыплом I ступені на гарадскім конкурсе школьных электронных газет за літаратурны дадатак «Літара» да гімназічнай газеты «Статус-КВО»); дыплом I ступені на IX Рэспубліканскім конкурсе дзіцячых СМІ «Свежы вецер-2013»); а таксама і мая асабістая перамога ў абласным конкурсе метадычных распрацовак, прысвечаным 100-годдзю з дня нараджэння народнага паэта Беларусі А. А. Куляшова (урок беларускай мовы ў 6 класе па тэме «Правапіс састаўных колькасных лічэбнікаў, лічэбнікаў нуля, тысяча, мільён, мільярд, або Знаёмства з паэзіяй Аркадзя Куляшова; дыплом I ступені).

Пазакласная краязнаўчая дзейнасць уключае і індывідуальную работу з найбольш зацікаўленымі вучнямі (стварэнне літаратурнай карты рэгіёна ці распрацоўка пэўнага экскурсійнага маршруту, напісанне навукова-даследчых работ, выступленне навучэнцаў на краязнаўчых канферэнцыях).

Такім чынам, усе формы ўрочнай і пазакласнай дзейнасці накіраваны на выхаванне ў вучняў любові да сваёй Радзімы, гонару за дасягненні беларускага народа, неабыхавых адносін да памяці аб баявых і працоўных подзвігах дзядоў і бацькоў, да гісторыі Радзімы, роднай мовы – на выхаванне нацыянальна свядомай высокакультурнай асобы.

Літаратура

1. **Валочка, Г. М.** Тэарэтыка метадычных асноў развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5 – 10 кл. / Г. М. Валочка. – Мінск: НІА, 2005. – 204 с.
2. **Мартынкевіч, С. В.** Развіццё камунікатыўнай культуры школьнікаў на ўроках беларускай мовы. // Беларус. мова і літ. – 2007. – №10. – С. 31–38.
3. **Медыаосвіта та медыаграмотніць:** падручнік / В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк. – Київ: Академія Українскої Преси, 2013. – 352 с.
4. **Мурына, Л. А.** Сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзеясны падыходы пры навучанні мовам у школе / Л. А. Мурына, Г. М. Валочка // Беларус. мова і літ. – 2006. – №10. – С. 28–32.
5. **Ушинский, К. Д.** Собрание сочинений. М., 1990. Т.6. – 356 с.
6. **Шаўчэнка, В. П.** Асноўны прынцып духоўна-маральнага выхавання школьнікаў. // Народная асвета.– 2005, №7. – с.3–6.